

Verslag Ronde Tafel Gesprek Ruimtelijk Economische Ontwikkeling Oost Nederland

Deventer, 11 december 2014

Aanwezigen: Maaïke Roelofs (Hengelo), Paula Bijlsma (Zwolle), Flora van Houwelingen (Deventer), Corné Paris (Provincie), Aljona Wertheim (provincie), Karin Ligthart (Enschede), Irma Lissberg (Enschede), Harm Jan van Heuveln (Almelo), Inge Bakker (Kennispunt Twente), Gerard Marlet (Atlas voor Gemeenten), Pieter Tordoir (UvA), Olaf Jonkeren (PBL)

Vraag 1: Uitgaande van agglomeratie-effecten, hoe groot is de agglomeratie Nederland dan precies?

Olaf: Agglomeratie effecten zijn een breed begrip:

- Lokalisatie-effecten tussen gelijksoortige bedrijven. Dan zijn de voordelen door bv. kennis spillovers bij gelijksoortige bedrijven, sectorspecifiek. Andere voordelen zijn het voor een bepaalde sector ruim beschikbaar zijn van specifieke arbeid en toeleveranciers. Voor deze lokalisatie-effecten zijn grote massa en dichtheid niet nodig. Kan ook in regio Zwolle en Twente voorkomen.
- Urbanisatie-effecten treden op waar veel massa is van ongelijksoortige bedrijven. Sectorale diversiteit bevordert dan juist de kennis spillovers. Ook kunnen bedrijven beschikken over een ruime keuze aan niet-sectorspecifieke arbeid en toeleveranciers.

Als we naar arbeidsmatching kijken, de pendelstromen, dan is er sprake van een daily urban system in Twente. Het is vrij waarschijnlijk dat er urbanisatievoordelen zijn doordat bedrijven in Almelo kunnen putten uit steden als Hengelo. In Zwolle speelt dat minder.

Vraag: Heeft Zwolle niet ook een grote in- en uitgaande pendel?

Olaf: Zwolle is meer afhankelijk van zichzelf en de dorpen die daar omheen liggen.

Tordoir. We hebben plaatjes op basis van microdata. Steekproef met 1,4 mln. waarnemingen. Alle stromen, alle motieven, tussen gemeenten, 1999-2009. In blauw en rood is aangegeven waar de relaties liggen. Zwolle heeft centrumfunctie voor een vrij grote regio. Het is opvallend hoe zwak Twente vertakt is aan de rest van het land. Zwolle en Twente hebben ook weinig relatie met elkaar.

In het volgende plaatje is de ontwikkelingen in de afgelopen 25 jaar aangegeven. De kleur van de lijn geeft aan hoe sterk de ontwikkeling is. De dikte geeft de importantie aan. De relatie tussen Zwolle en Twente groeit sterk, meer dan 200%. Het is een dunne relatie die sterk groeit.

Zwolle is in dagelijkse stromen getakt aan Groningen en de Randstad, en niet aan Twente. Het zijn dunne stromen, maar met een hele sterke ontwikkeling. 'Als ik NS zou zijn, zou ik daarop investeren: relaties tussen steden.'

Het belang van onderscheid in groepen in de samenleving is groot. Modale gezinnen bewegen zich op het niveau van stadgewesten. Er is een groot en toenemend onderscheid tussen modaal en hoogopgeleiden. De hoogopgeleiden zijn op steden georiënteerd. Ze verplaatsen zich kriskras.

Naarmate werk meer gespecialiseerd is, wordt de Umwelt ook groter. De agglomeratie effecten zijn afhankelijk van soort activiteiten, en daar zitten groepen mensen en bedrijven achter.

Tussen Zwolle en Utrecht is een dikke lijn, en zeer sterke ontwikkeling als het gaat om hoogopgeleiden. Zwolle zit in het nationale netwerk, ook dagelijks. Groningen zit ook in dat netwerk, maar de afstand is te groot. Zwolle is daarnaast ook centrum, voor belangrijke delen van het Noorden is het een verzamelpunt. Het is een polinucleair netwerk.

Twente ligt geïsoleerd. Hier is ook internationaal gekeken. De relaties met Duitsland zijn heel dun. Bij de Oostgrens staat een hek. Brainport haalt haar mensen uit Utrecht en Nijmegen, Twente niet.

Jonge hoogopgeleiden worden netwerkstedelingen. Dat betekent dat bedrijven zich ook in die steden gaan concentreren.

CBS heeft microdata over alle banen in Nederland. We weten van mensen waar ze werken, en we kennen ook de baan tot baan bewegingen.

Als je kijkt naar informatiegerelateerde activiteiten voor hoogopgeleiden, de grootste groeier in de afgelopen halve eeuw (nu niet meer), dan is er een verplaatsing van werknemers van Enschede naar de rest van Nederland. De kleur geeft het saldo aan, van 2006 tot 2012. Enschede levert talent aan de rest van Nederland. Zwolle is verzamelpunt van een hooggeschoold informatienetwerk. Naarmate je centraler ligt kunnen mensen meer banen aannemen zonder te verhuizen.

Plaatjes voor productiewerkers zijn heel anders, en dat veroorzaakt dat de verschillen in Nederland vaak veel kleiner zijn dan je denkt. Regionale verschillen zijn in Nederland veel genuanceerder dan je denkt. Overijssel komt daar niet zo slecht uit.

Marlet. Hoe groot is de agglomeratie Nederland? Moeilijke vraag die niet te beantwoorden is. Er zijn veel verschillende soorten agglomeratievoordelen. Maar de essentie is nabijheid. Er is een tijd geweest dat ook economen dachten dat iedereen op zoek was naar ruimte, rust en veiligheid – bijvoorbeeld Drenthe. Dat is niet gebeurd. Veel klanten, veel leveranciers, veel werknemers, veel banen, veel voorzieningen, veel partners: mensen en bedrijven willen een heleboel dingen bij zich in de buurt hebben voor recreatie, werk, liefhebben.

Agglomeratievoordelen zijn voordelen die te maken hebben met de nabijheid. Daar kun je geen grens omheen trekken. Alleen, op de ene plek heb je vijf maal zoveel keus in banen of woningen dan elders – gemeten in reistijd (een afvallende curve). De verschillen binnen Overijssel zijn ook best groot. Zwolle heeft twee keer zoveel agglomeratievoordelen als Twente.

Marlet laat vervolgens sheets zien over de grensoverschrijdende arbeidsmarkt. Links is er 'een hek' om Nederland gezet, rechts is zonder hek - meer een ideaal. Er blijken hele hoge barrières op de arbeidsmarkt te zijn. In Zeeland zijn arbeidsbarrières relatief (!) laag (92%), in Limburg hoger, en in Oosten heel hoog (95%). Het is meer dan taal: ook in Zeeland zijn er hoge barrières. Het gaat om administratieve en fiscale barrières. Ondanks de Euro en Schengen worden de grenzen binnen Europa steeds belangrijker. Mensen kijken steeds meer naar nationale TV etc. De regionale,

grensoverschrijdende dialecten verdwijnen. De potentie is wel gigantisch. Links is factor 4 lager voor Twente, rechts factor 2 in relatie tot Randstad.

Discussie

Vraag: Waar EU Urban Agenda agendeert, zouden regio's in grensstreken veel baat kunnen hebben bij deze agenda. Klopt dat?

Gerard: Onder de voorwaarde dat degenen die de agenda maken ook inderdaad het inzicht hebben dat een stad alleen niets is. Dat het om een netwerk van steden gaat. Niet alleen Frankfurt of Milaan. Maar ook regionale netwerken. Dat moet ook bij BZK nog doordringen.

Regio is al sinds de jaren 60 belangrijk. Er is veel geld in gepompt. Dat heeft niet geleid tot minder grensbarrières in de arbeidsmarkt. De maakbaarheid is niet groot. Aan de andere kant: juist omdat de barrières in belangrijke mate institutionele belemmeringen zijn, zou je als econoom wel extra effort moeten toejuichen van Europa.

Overigens: niet elke regio hoeft daar van te profiteren. Het kan zijn dat Brabant daar meer van profiteert. Het gaat om de relatieve positie ten opzichte van elkaar. De TGV heeft in Frankrijk ook onverwachte effecten gegeven: Parijs won, Nantes verloor. In Achterhoek zal het effect groter zijn dan in Twente: het ligt dicht bij Ruhrgebied.

Reactie. Wat mij opvalt: Overijssel zet zelf een hek om zichzelf. We hebben het over de relaties tussen de regio's binnen de provincie. Als je over de brug gaat, dan gebeurt er iets met je. Den Haag en Rotterdam zijn elkaar gaan opzoeken. Ik denk dat we als Overijssel elkaar moeten opzoeken, en daarnaast naar buiten moeten gaan. Dan niet als regio in de zin van iets administratiefs, maar vanwege een besef van urgentie. We moeten Nederland weer op de kaart zetten. Sweder van Wijnberg heeft het over Nederland Kabouterland. We zijn teveel aan navelstaren naar binnen toe. Als ik kijk naar Deventer: de kwetsbaarheid wordt groter van het bedrijfsleven omdat hoofdkantoren elders zijn of in buitenlandse handen komen. Zie bv. Akzo en andere chemiebedrijven.

Montpellier groeit als waanzinnige. Er zit een design achter. Dan moet je wel groter denken en kijken naar de ontwikkelingen die op je afkomen. Jonger opgeleiden.

Gerard: er is geen grens aan waar agglomeratie ophoudt, of niet. Er is wel een verschil in mate waarin met profiteert van agglomeratievoordelen. Het gaat meer om een optimum tussen agglomeratie voor- en nadelen. Ik vind de discussie of het nu wel of een 'banaan' rond de Randstad is, niet zo interessant is.

Reactie: het heeft ook iets te maken met de sociale context. Er zijn mensen die in hun dorp blijven of terugkeren, ook na een opleiding. **Gerard** het is wel zo dat je een beperkter segment bedient als regio als je minder van dat soort voordelen biedt. Amsterdam is voor veel meer mensen een aantrekkelijk gebied dan Overijssel.

Pieter: grosso modo is er een nettoversterking van Utrecht/Amsterdam. Dat is dus niet *de* Randstad. De Zuidvleugel heeft een probleem. Tegelijk ligt het genuanceerd. Deventer is een wijk binnen een stedelijk agglomeratie Apeldoorn. Functioneel is dat echt één geheel. Er is een sterke relatie met de

Noord Vleugel van de Randstad. Apeldoorn heeft oudere, hoogopgeleide gezinnen. Deventer is juist heel populair onder jonge tweeverdieners. Die combinatie is goud waard. Het sorteert elkaar uit. Een stedelijk systeem dat een variatie kan aanbieden, dat trekt aan.

Vraag. Is er een verklaring voor het grote verschil tussen Deventer en Twente en Zwolle? Ook in Deventer is er ontevredenheid over de economische groei als je het afzet tegen Zwolle. **Pieter** Deventer heeft te maken gehad met de-industrialisatie. Wat dat betreft is de balans iets minder dan Zwolle, maar de balans is zeker niet slecht.

Reactie. Er is een verschil in ervaringsgegevens en cijfers.

Vraag: De hamvraag is: wat willen we nu precies. Gisteren is er weer een stuk in de krant verschenen dat Twentestad propageert. Een andere keer wordt het weer weggeschreven. We zijn er jaren mee bezig geweest. We schieten in onze acties alle kanten op, zonder een richting te hebben. De plaatjes die hier gepresenteerd worden geven mogelijkheden aan – maar waarom lukt het dan niet ze te realiseren?

Reactie. Als je kijkt naar de plaatjes van pendel, blijkt toch ook wel dat Twente behoorlijk geïsoleerd ligt. We zijn niet bereikbaar. Dat speelt ook een rol.

Reactie. Bij het doortrekken van de vierbaanse A1 was er de mogelijkheid hem zesbaans te maken. Daar was toen 30 mln gulden voor nodig. We kregen het toen niet voor elkaar dat geld bij elkaar te krijgen. We blijven hangen in ons eigen isolement.

Pieter. Twente heeft wel een probleem. Het is niet zo'n grote agglomeratie, ligt wat geïsoleerd, en heeft wel ambities. Aan de andere kant: het gaat helemaal niet zo slecht. Er zijn meerdere kleinere agglomeraties die het best goed doen. Specialisatie is dan belangrijk. Het allround-klassement kan je niet winnen, maar de 1500 meter wel. Die specialisatiestrategie kiest Twente ook tot op zekere hoogte. Daar heb je denkkelijk meer aan dan aan een zesbaansverbinding.

Er volgt een discussie over de relatieve afstand. In andere landen wordt afstand veel minder een probleem gevonden dan in Nederland.

Pieter benadrukt de eenheid van Twente: nergens is het zo op elkaar gericht. **Reactie:** er is een verschil is tussen de economische identiteit en de bestuurlijke identiteit.

Reactie: Verwacht ook niet te veel van overheden.

Vraag Hoe zit Nederland in elkaar? Marlet geeft aan dat er een glijdende schaal is in agglomeratie-effecten, maar toch zie je tamelijk geprononceerde verschillen in economische groei. Hoe moeten we duiden?

Gerard Waar het om gaat: we moeten ophouden met grenzen trekken. Maar er zijn wel relevante verschillen. Er zit een factor 5 verschil tussen Twente en Amsterdam. En dat is wel een probleem voor Twente.

Pieter: je moet wel denken in netwerken, die overlappend zijn.

Reactie Wat ik het gevaar vind: we moeten niet erbij willen horen. Analogie populaire jongens en meisjes op school. Iedereen in de klas wou bij hen horen. We willen de hele tijd bij de populaire regio's horen. In plaats van als regio onszelf te zijn.

Reactie: kortom, zijn de agglomeratieverschillen werkelijk een probleem?

Reactie Mijn reactie is: denk grenzeloos. Als we de Urban Agenda willen beïnvloeden, dan moeten we naar Oost Nederland kijken. En naar het Oosten kijken: Duitsland. We hebben geleerd dat Den Haag het centrum van de macht is, daar moeten we van af.

Pieter: De oplossing zit in specialisatie. Wat Twente heeft gedaan is heel knap. Van traditionele industrie naar moderne industrie. Heeft geprofiteerd van de universiteit. Dat vereist een regionaal ondernemerschap. Proberen collectief kracht te maken. Ze moeten het minder hebben van omliggende massa.

Gerard beaamt dat. De inzet op HTSM is slim.

Er volgt een discussie over de mogelijkheden van Twente als logistiek centrum of als overslagcentrum van Nederland richting Oost-Europa van kennis.

Vraag Toch zie ik verschil tussen de gepresenteerde plaatjes. Bij Gerard is er sprake van een soort glijdende schaal. Bij Pieter zijn er duidelijke verschillen tussen regio's, en zie je ook ontwikkeling op plekken die je op de plaatjes van Gerard niet verwacht .

Pieter: ik meet iets anders dan Gerard. Ik meet verplaatsing, Gerard arbeidsplaatsen. Als je uitsplitst naar motieven, dan zie je verschillende netwerken - geen grenzen. Die netwerken zitten op verschillende ruimtelijke schaalniveaus tegelijkertijd. Je wandelt in je dorp, je gaat een keer naar Deventer, Amsterdam, Parijs.

Reactie als er zoveel hoogopgeleiden in Enschede zijn, waarom vertrekken die dan? **Pieter:** hoe gespecialiseerder bent, hoe groter het gebied dat je nodig hebt om te overleven. Loodgieters kunnen overal aan het werk. Een vertaler Chinees moet naar Den Haag.

Vraag: en de bouwsector dan? Hoe komt het dan die zo ver rijden? **Pieter** De bouwbedrijven zijn een apart geval. Fysieke bedrijven hebben grond nodig. Die zijn uit de Randstad gedrukt wegens de grondprijzen, maar werken in het Westen.

Reactie wat in dat verband ook speelt is de opleiding van de mensen. Bedrijven gaan ook zitten waar de opgeleide mensen wonen. Thales wil nergens anders heen, omdat de ingenieurs hier wonen. In Twente is er ook een specialisatie: hoogopgeleiden in de productiesfeer. Twente is wat dat betreft een magneet, het trekt mensen aan.

Vraag : Hoe kan het dat Overijssel het de laatste tijd zo goed doet? Overijssel haakt aan als het gaat om het opleidingsniveau, lijkt steeds meer op Nederland als het gaat om de sectorstructuur, de arbeidsproductiviteit en de groei van BRP zijn op of bovengemiddeld.

Gerard: Er is een trek naar geagglomereerde regio's. Dat zegt PBL, dat zegt SCP. Je ziet het ook wel gebeuren de afgelopen 15 jaar. Je hebt stagnatie in de bevolking. Regio's die groeien, regio's die krimpen. Er zijn grote verschillen in arbeidsparticipatie. Grote verschillen in economische prestaties.

De grootste oorzaak hiervoor: agglomeratieverschillen. Dat sluit niet uit dat er binnen de regio kleine verschillen zijn. Maar je moet niet de risico's van de regio als geheel negeren .

Vraag Het gaat goed met de maakindustrie, maar qua arbeidskrachten zet het niet veel zoden aan de dijk. Wat moeten we daar aan doen?

Pieter: Dit is een belangrijke vraag.

Gerard: Als we dat nu koppelen aan agglomeratievoordelen, dan vind ik dat we moeten kijken naar de risico's. Ik vind die werkgelegenheid inderdaad een risico. Een tweede punt is dat we moeten kijken waarom het goed gaat. Je ziet delen van West Friesland en Zwolle het goed doen als het gaat om de werkgelegenheid. Hoe komt het dat het goed gaat? Komt het door structurele redenen, of is het krapte in de Randstad? Is het een groei op eigen kracht geweest, omdat Zwolle zo'n fantastische stad is? Of is het zo dat het een second best geweest, omdat er krapte op de Randstad is geweest, krapte aan ruimte, krapte aan mensen?

Reactie Waarbij het gevaar dan is dat ze wegtrekken uit Nederland, want er zijn meerdere second bests in Nederland?

Olaf. Als dat zo is, betekent het dan niet gewoon dat de schaal aan het veranderen is? Als er iets in het centrum van de Randstad het slecht doet, dan betekent dat er een ander optimum komt voor de agglomeratievoordelen.

Gerard: Eens, maar dan zou ik me zorgen maken op het moment dat de economie het wat slechter gaat.

Reactie Ik heb geen enkel bedrijf van de Randstad naar Zwolle zien gaan. Wel veel kantoren vanuit de periferie naar Zwolle

Pieter: ik zie binnen de Randstad hele gebieden met veel slechtere perspectieven dan Twente. De Zuidflank van de Randstad bijvoorbeeld. Daar zijn de nieuwe banlieus. Zaken als het woonklimaat, de kracht van lokale netwerken: daar is Twente veel beter. In Zoetermeer en Almere zijn de woningprijzen laag. Die uitsorteringseffecten zijn belangrijk. Stadscentra uit de jaren zeventig zijn heel impopulair. Zie Parijs: de grootste agglomeratie in Europa, maar ook de agglomeratie met de meeste sociale problemen.

Reactie Wat Gerard zegt: wat heeft investeerders ertoe gedreven om naar deze regio te komen, of te blijven. Op het moment dat er magneten elders komen, zit je in problemen. Ten tweede: overheden doen er steeds minder toe. Als de rijksoverheid nog iets doet, dan gaat het naar Rotterdam, en niet naar Twente. Dat betekent des te meer dat lokale en regionale overheden hier het op hun uppie te doen. Wat moeten we den? Dan is er dus een probleem. Wat moeten we doen? Wat zijn de goede incentives?

Pauze.

Vraag 2. Wat Kan je doen? Hoe kan je de concurrentiepositie van je regio verhogen?

Olaf Jonkeren Zijn er causale verbanden tussen investeringen en aantal banen? Die zijn vaak lastig te leggen, en soms weet je de richting ook niet. Investeringen zijn ook sectorspecifiek. Dus is het belangrijk om te kijken : als je investeert, welke sectoren hebben daar de meeste voordelen van?

Er is een nieuwe tool ontwikkeld door het PBL waarbij je kan kijken hoe goed je het doet als regio, per sector. <http://themasites.pbl.nl/eu-trade/index2.html> Je kan een sector selecteren, en kijken wat je belangrijkste concurrenten zijn, gedefinieerd als 'handelsoverlap'. Ook zie je op welke factoren de concurrenten beter of slechter scoren. Bijvoorbeeld 'private kennis', of bereikbaarheid.

Je kan ook zien hoe de sectoren Overijssel scoren ten opzichte van alle andere regio's in Europa. Je kan ook concurrentiefactoren rangschikken op relevantie per sector.

Niet al deze factoren zijn te beïnvloeden. Maar bijv. Public Knowledge of Connectivity wel.

Vraag als je het beeld ziet, is het dan niet hopeloos? **Olaf** Dat is het niet het geval. Je moet niet proberen met de top te concurreren, maar je kan wel vergelijkbare regio's te kijken.

Gerard: soms zijn regio's ook aanvullend, en niet alleen concurrerend. Twente is bijv. ook toeleverancier van de auto-industrie in Duitsland.

Reactie Voor een aantal vragen zou je graag overzichten op lager schaalniveau hebben, bijv. Twente en NO-Overijssel.

Gerard We moeten heel bescheiden zijn over de kansen voor beleid. Laten we de aanname doen dat agglomeratiefactoren relevant zijn voor concurrentievoordelen. Als dat zo is, heb je maar twee categorieën maatregelen die er echt toe doen *voor een regio*: 1) het wegnemen van grensbarrières. 2) investeren in infrastructuur. Als afzonderlijke stad kan je er voor zorgen dat je binnenstad op orde is, voorzieningen, kwaliteit woonomgeving. Gerard illustreert de potentie van infra aan de hand van het voorbeeld op sheet 7, de reistijd tussen Deventer en Zwolle. Je kan in beginsel de reistijd met 20 minuten verkorten. Op die manier kan je je agglomeratievoordelen optimaliseren. Dan zijn er veel meer mensen bereid om te reizen tussen de twee plaatsen (variërend per motief).

Vraag: betekent dit niet ook meer concurrentie?

Pieter: dit is een non-zero-sum-game. Uiteindelijk komt er meer welvaart. De koek wordt groter, de verdeling kan natuurlijk wel onevenwichtig zijn.

Reactie: dit heeft ook met internationale concurrentie te maken: we zullen wel moeten.

Pieter: deze discussie speelt op alle niveaus. Er is welvaartwinst. Maar er zijn verdelingsvraagstukken, en dan zijn er groepen die zichzelf willen beschermen.

Reactie Lokaal speelt dit punt harder, omdat mensen kennen elkaar, terwijl de TK merendeels in anonimiteit kan spreken.

Pieter Nu wordt gesteld: het investeringsklimaat is afhankelijk van de omvang van markten, en van de diversiteit van markten. De vraag is of betere infra reëel is: dat vergt enorme investeringen. Een alternatief kan zijn: een heel intensief ondernemingsklimaat. Neem als vb Urk: doet het goed. Uden/Veghel, ook een goed voorbeeld. Daar is van oudsher zo'n traditie van 'men helpt elkaar', vooral bottom up, overheden spelen minder een rol. Glokalisering: door lokale netwerken kan je een internationaal ondernemersklimaat krijgen. Een strategie om als David toch te winnen. Het gevaar is: gesloten gemeenschappen, waardoor het voor buitenlanders minder interessant is. Je ziet dat een beetje in Brabant. De eerste weg leidt tot meer markten, dan wordt de koek groter. De tweede weg is: samen sterk, BV Twente. Het gevaar is dat je overspecialiseert. Dan kom je een lock in. Een derde weg: diversifieer, ga actief op zoek naar datgene wat je ontbeert. Dat lijkt mij een doorslaggevende factor. Haal nieuw talent.

Vraag: Wat zou je kunnen doen, als dit sterke ondernemersklimaat geen natuurlijke historische geschiedenis heeft_

Pieter. Er is al een traditie op dit gebied. Feit is dat UT de eerste echt ondernemende universiteit was van Nederland. Maar dan is het wel belangrijk om datgene wat je mist te werven, gezamenlijk.

Reactie. We zijn niet trots genoeg. Ondernemers weten niet van elkaar wat ze doen.

Vraag: In hoeverre delen de mensen binnen de regio hun kennis en informatie?

Pieter. Het gaat niet om formele netwerken. Het moet echt reële samenwerking zijn.

Gerard. We hebben een scan gemaakt van de HTSM sector in Twente en Brainport. De lijn naar andere regio's is daar veel groter. Daarin kan je investeren, in bv. WTC.

Reactie. Kennispark is niet alleen een bedrijventerrein, maar ook een netwerk.

Gerard. Je moet meer doen. Alleen maar faciliteren van een cluster is niet genoeg.

Pieter De cultuur van regio's is superbelangrijk. Dat geldt bijvoorbeeld voor de agroclusters: zwaar Christelijk. Netwerken in Westland en Kampereiland.

Gerard Overijssel heeft de mazzel dat het relatief kleine historische steden heeft, allemaal met een eigen karakter. Je kan zeggen 'laat elke steden zich op eigen wijze profileren'. **Pieter:** in Brabant is dat makkelijker: die steden liggen dicht bij elkaar. **Reactie:** bovendien heb je twee Overijssels: Twente en de rest.

Vraag: in het begin hoorden we over de verschillen tussen hoog- en laagopgeleiden. Moet je daar je beleid op differentiëren.

Gerard: Ja. Iedereen strijdt om de hoogopgeleiden. De laagopgeleiden bewegen veel minder. Binnen de hoger opgeleiden zijn er ook weer verschillende preferenties. Dus je zou je moeten profileren voor die groepen. Je kan in Overijssel met verschillende steden verschillende groepen bedienen.

Gerard. Je kan laten zien dat veel hoogopgeleiden juist in het landelijk gebied wonen

Reactie: Het probleem zit bij de lageropgeleiden. Dat is electoraal een sterke drive. We laten de goede plannen los. Laten we benoemen wat we kunnen doen, niet wat we willen doen. Draijer vertelt iets waar we niets mee kunnen.

Gerard: Dat is verhaal. Het verhaal was altijd: je moet investeren in de hoger opgeleiden, dan sijpelt dat door. Dat valt tegen in de praktijk. Dat is een punt.

Pieter: Met name in Twente zie je een relatief grote groep lager opgeleiden. Hetzelfde zie je in Rotterdam. Daar zit een groot sociaal probleem. Ik denk niet dat Twente dat op eigen kracht kan oplossen. Daar moet je solidariteit regelen op een hoger schaalniveau, bij het rijk.

Reactie Dat kan je niet regionaal oplossen. We hebben een inkomenspolitiek. Dat is al beter dan in Amerika.

Reactie We hadden innovatiefonds. Is nu opgeheven om aan uitkeringen te geven. Elk toekomstplan dat wat langer duurt is al dood voordat je de effecten kunt meten.

Reactie Maar we hebben toch ook allemaal lange termijn plannen?

Reactie Maar het zou mooi zijn als Twente Werkt ook met een beleidstheorie onderbouwd zou worden.

Gerard Je hebt de trickle down theorie. Het is aantoonbaar dat dat zo is. We zien tegelijk dat die banen dan weer door andere worden ingevuld: studenten, zwartwerkers. Dan loop je tegen institutionele dingen aan. Ik geloof echt dat er een plan te maken is dat onderbouwd wordt door de theorie. Ik denk dat je echt een beperkt aantal reële maatregelen hebt.

Reactie Ik grijp terug op wat Pieter eerder zei over Twente. De specialisatie lijn die we hebben ingezet is vrij succesvol. De bereikbaarheid kan beter, maar die lobby is al ingezet. Dat we geïsoleerd liggen, dat is nu eenmaal zo. Misschien moeten we aanvullend proberen de grens met Duitsland proberen open te breken.

Vraag: Wat nemen jullie nu mee van de discussie?

Reactie We moeten brutaler zijn: het geld van Schultz moet 15 jaar naar voren. Het is een harde waarheid dat elke hoogopgeleide maar één laagopgeleide arbeidsplaats schept.

En ik vind het verhaal over de complementariteit van Deventer en Apeldoorn mooi: ze maken de verhalen over netwerken van steden rijker.

Reactie Ik ben blij dat de economische agenda's die overal gemaakt zijn redelijk ondersteund worden door de theorie.

Reactie: ik ben blij met de ondersteuning voor de oriëntatie op de Stedendriehoek. Daar waren bij ons wat twijfels over. We hebben drie profielen gekozen, daar zijn we op aan het doorpakken.

Reactie Ik heb opgemaakt dat de provincie uit twee gebieden bestaat, en dat de provincie dus niet één beleid kan maken. De keuze voor HTSM is goed. We moeten specialiseren, maar ook tegelijk diversificeren. **Pieter** Boschma van de Universiteit Utrecht heeft hier een mooi concept voor: gerelateerde diversiteit.

Reactie Ik concludeer: het gaat niet alleen om de stad, maar ook om de netwerken. Dan hebben we het bij ons over de regio Zwolle. We gaan nu aan de gang met de nieuwe structuurvisie.

Reactie: We hebben nu Twente Index uitgebracht, Ik heb interessante thema's gehoord die ik graag verder zou uitwerken.

Reactie Inzetten op de regio en op agglomeratiekracht binnen de regio. En doorgaan op eigen kracht.

Reactie Uitgaan van eigen kracht. Verschillen tussen West en Oost. Als mijn buurman het doet, heb ik daar baat bij. Ik zou eigenlijk mijn buurman moeten helpen sterk te maken. Belang spoor. I

Reactie Het woord grenzeloos werd vaak gezegd, tegelijk werden er veel grenzen genoemd – van regio's.

Reactie Ik ga kijken of de theorieën die ik net heb gehoord of ik dat in Twente Werkt nog een plekje kan geven. Dat meer open netwerk, vind ik wel een kans waar we naar moeten kijken. Diversificatie als thema.

Gerard: Verbazend dat een begrip als agglomeratiekracht al zo ingeburgerd is.

Olaf: Dat wat wij onderzoeken door de korte termijn orientatie zo doorbroken wordt.

Pieter: Er wordt in Overijssel op een heel hoog niveau nagedacht, zowel door de provincie als door de regio's. Dat maak je niet zoveel me in andere regio's.

Vraag. Vanuit het rijk wordt BVNL opgesteld. Beleidsverkenning voor de lokale economie. Volgens mij moeten we dat koppelen. Anders blijft het teveel hangen in één groepje. In Twente wordt dat vanuit de regio Twente getrokken.

Laten we daar dan contact over opnemen en houden.